

Час теперішній

Ніна Герасименко

УДК 821.161.2-31

ОСОБЛИВИЙ ПОГЛЯД (ОГЛЯД РОМАНІВ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИЦЬ ПРО ПОДІЇ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ ТА ВІЙНУ НА СХОДІ УКРАЇНИ)

У статті розглянуто романи сучасних українських письменниць (М. Матіос, І. Роздобудько, Г. Вдовиченко, О. Захарченко, Л. Орляк, Г. Кирпи), присвячені подіям на Майдані 2013 – 2014 рр. та російсько-української війни на Донбасі 2014 – 2015 рр. Твори проаналізовано в контексті літератури про Майдан та АТО, висвітлено літературно-критичний дискурс навколо текстів.

Ключові слова: майданно-воєнна проза, документалістика, література факту, література non-fiction, новий герой, мелодрама.

Nina Herasymenko. Special Look (Review of Novels by Ukrainian Writers about Events of Revolution of Dignity and War in Eastern Ukraine)

A new trend prevailed in modern literature for several years: there were many works about the events of the Revolution of Dignity and the Russian-Ukrainian war in Donbass. These topics became a challenge for contemporary authors - well-known masters of the word and novice writers. Ukrainian women authors, in particular M. Matios, I. Rozdobudko, H. Vdovychenko, O. Zakharchenko, L. Orliak, H. Kyrya and others accepted the demand of the present day. In their novels and stories they expressed their own vision of the Revolution victims of 2013–2014, when Ukrainians defended their right of free choice on Maidan, as well as the Donbass War (since 2014). The ordinary citizens, yesterday's civilians then became an army and went to defend Donbass from militants and Russian mercenaries. The paper analyzes these works in the context of other editions on Maidan and ATO, and investigates the literary-critical discourse around the texts. The researcher points out several stages in the development of the mentioned topic, exploring and describing its specifics and transformations, paying special attention to the characters of heroes-contemporaries. According to the author, it is they who are capable of destroying the myths and stereotypes of domestic literature from previous decades, and presenting a new hero – a socially active Ukrainian who is able to resist and ready for changes in the name of the new Ukraine. The author also draws attention to the so-called non-fiction, 'trench prose' literature, fact sheet, and documentary literature. There is an attempt to convincingly argue and prove that the present inclination to documentary in fiction is not a mere personal author's preference, but a regular feature of modern literature. In addition, having adopted the rules of fiction and a traditional literary plot, writers were able to artistically summarize the facts and real life stories that embody humanistic pathos and a national idea.

Keywords: Maidan prose, war prose, documentary, fact literature, non-fiction literature, new hero.

Нині в сучасній літературі запановував новий тренд – засилля творів про події на Майдані 2013 – 2014 рр. та російсько-української війни на Сході. Спершу цю нішу репрезентували збірки фейсбучних нотаток, спогади безпосередніх учасників, репортажні видання, зразки “нон-фікшн прози”. Потому з’явилися друком і художні твори. Серед потоку “майданно-воєнної прози” слід вирізнити твори сучасних українських письменниць, які представили своє бачення історичних подій. Серед них “Приватний щоденник. Майдан. Війна...” М. Матіос, “Гудзик-2” І. Роздобудько, “Маріупольський процес” Г. Вдовиченко, “Ти зробив усе, що зміг” Л. Орляк, “Оголений нерв” та “Повернутися дощем С. Талан, “Вертеп. #Роман про Майдан” О. Захарченко, “Мій тато став зіркою” Г. Кирпи та ін.

Поява книжки-хронології “Приватний щоденник. Майдан. Війна...” відомої авторки М. Матіос була передбачуваною і, певно, для багатьох очікуваною. Адже своїми творами вона утвердилася в сучасній українській літературі як одна з найвизначніших письменниць, котра працює в ніші саме історичного жанру. “Її “Солодка Даруся” і “Майже ніколи не навпаки” – це доволі серйозна спроба осмислити історію і трагедію рідної Буковини та й України загалом, при тім осмислити глибоко художньо, не збиваючись ані на голий документалізм, ані заперечуючи саме життя буйною та невмотивованою авторською фантазією” [13], – зауважив український поет Т. Федюк.

Однак цього разу М. Матіос обрала дещо незвичний для себе формат: описала події у формі щоденника. Матеріалом для нього послуговували записи з її фейсбук-сторінки, інтерв'ю, які письменниця давала ЗМІ, та особистий фотоархів, що допоміг пригадати важливі епізоди пережитого. “В моєму телефоні – понад десять тисяч світлин від осені 2013-го до середини літа 2015-го року. За цими фото я частково й відновила хронологію подій, про які йдеться у книжці” [9, 10]. Слід зазначити, що авторка вже якось зверталася до щоденникового жанру в романі “Щоденник страченої” (розповідала про життя головної героїні Лариси Ковальчук). Натомість у “Приватному щоденнику” головною героїнею є сама авторка. За словами М. Матіос, жодна її книжка “не була такою точною в подіях, іменах і датах, як ця. І ні одна книжка не писалася так важко” [9, 16]. У першій частині видання письменниця пригадує всі важливі події Революції Гідності, учасницею яких була сама: зокрема, як вечорами на Майдані допомагала укріплювати барикаду, як силовики за мінусової температури проти людей застосовували водомети, як розпиляли сльозогінний газ, щоби змусити протестувальників відступити, скласти зброю, зрештою, розійтися по домівках. “Сльозогінний газ, яким Беркут труїв людей – наковталася, надихалася, отримала опіки очей” [9, 57], – зазначає М. Матіос у своїх нотатках. Другу частину видання письменниця одразу влучно окреслює словами “з вогню та в полум'я”. Така новітня історія України: Революція Гідності завершилася, однак розпочалася війна на Сході нашої країни, і М. Матіос не стала в ній стороннім спостерігачем. Передусім почала опікуватися пораненими. Це частина її історій про небайдужість і допомогу, про те найкраще, що може в собі відкрити людина, про катарсис, який здатна пережити, на жаль, завдяки війні. Тут авторка зізнається: тяжко поранена не фізично, а болем інших, “тих, чия кров із справжніх ран просочувалася мені на руки, коли торкалася тих ран, не гідуючи, не бридячи, не відвертаючись” [9, 174].

Не дивно, що від таких подій зрештою настає виверження вулкана емоцій – і це відбивається на емоційності викладу подій. Час від часу М. Матіос апелює до українців мовою гострої експресивності: “Не годні тримати зроблю в руках – печить коржики і переправляйте тим, хто їх потребує... Тільки не “умнічайте”, коли інші стікають кров'ю і б'ються головами об труни своїх рідних...” [9, 262].

Серед тем, порушених авторкою, – важливість розвитку культури під час війни. На прикладі власних творів, фільмів і вистав, що виникли за їхніми мотивами, М. Матіос доводить: Україні вкрай потрібні кінострічки, музика, книжки, що виховують патріотів. Принагідно згадує зйомки епізодів для тізеру фільму “Солодка Даруся”, спектакль на сцені Львівського театру юного глядача “Одкровення Іванки” (“Черевички Божої Матері”), які підтверджують: теми подій 70-річної давнини актуальні досі.

До реалій Революції Гідності звертається й відома українська письменниця І. Роздобудько в новому романі “Гудзик-2”. Продовження відомої книжки авторки “Гудзик” було очікуваним. Тож хочеться ще раз звернути увагу читачів на твір, який свого часу полонив багатьох, перекладений англійською, став основою однойменного фільму, а за десять років знову яскраво заявив про себе.

У цій частині роману “Гудзик-2” є нерв, відчутні біль та переживання авторки-очевидиці тих буремних днів. “Герої, що з’явилися 10 років тому, зараз дозволили мені говорити про наш час, про визрівання громадянського суспільства у, здавалося би, безвиході, у якій ми жили”, – в одному з інтерв’ю зізналася письменниця. Вона згадує основні моменти Революції Гідності: мирні зібрання на Майдані Незалежності, бої на Інститутській, криваву ялинку, пожежу в Будинку профспілок, страшні розстріли. Деякі епізоди описані з репортажною точністю, що, до речі, є однією з яскравих ознак творів Роздобудько. “Чорні загони знищували студентський табір. Наступали, орудуючи кийками, скидали людей донизу, добивали тих, хто впав, волочили по асфальту нерухомі тіла, наздоганяли тих, хто намагався втекти чи закритися руками від ударів, чавили і копали ногами” [11, 235]. Зміну реальності авторка показує навіть на рівні портретів героїв. “Бліде обличчя в обрамленні світло-русявого, з рудуватим відлиском волосся, зібраного в жмуток, високі вилиці, завеликі, як для такого вузького обличчя, очі і вуста, тонке порцелянове перенісся, джинсовий комбінезон на два розміри більший, ніж треба” [11, 159], – такою мистецтвознавець Збишек Залеські побачив головну героїню роману Ліку за першого знайомства. І ось якою вона постає перед Денисом на Майдані: “Маленька жінка-смерть сиділа навпроти – у вовняному капелюсі, з під-якого вибивалися нечесані брудні пасма рудуватого волосся, з обличчям, сірим від кіптяви, в куртці, яка давно втратила свій колір, в джинсах, чорних від сажі, в подертих чоботах, в рукавичках з “обрізними пальцями” [11, 304].

Сила нового “Гудзика” в тому, що Роздобудько вдалося охопити неабиякий часопростір, торкнутися низки тем, наголосити на психологізмі в побудові образів (це яскрава ознака її творчості), зворухнути чимало конфліктів, причому і глобальних, і особистісних. Ідеться, зокрема, про стереотипні уявлення іноземців щодо України, часті сплутування її з Росією, суспільний конфлікт між тими, хто підтримує європейський вектор України і хто боїться змін. Водночас бачимо, як розбіжні настрої в суспільстві породили розбрат усередині окремих родин. Тож якщо в першій частині твору авторка розкриває внутрішні конфлікти героїв, то в другій – перемикається на зовнішній соціальний конфлікт.

Обидва “Гудзики”, хоча й одного авторства, усе ж таки дуже різняться – особливостями жанру, композиційно, тематично, про що йшлося вище. Немає в другій частині роману і зворушливої художньої деталі – гудзика із зображенням янгола, що лишився від Ліки Денису на спогад: “Цей янгол тебе обожаює...”. Колись дівчина пришила на джинсову курточку Дениса гудзики із зображенням янголів, які мали його обожнювати, захищати тощо. Цей гудзик-янгол міг би бути чудовим зв’язком між двома частинами книжки. Натомість у продовженні історії ця деталь набуває вже іншого значення: “Вона, мов гудзик, котрий відірвався де-небудь у метро чи в автобусі. Відірвався і покотився світами аж доки потрапив у переробний агрегат разом з іншим непотребом, з якого потім зроблять пластикові пляшки для пепсі-коли” [11, 294]. У “Гудзику” читач мало не від сторінки до сторінки чекав розв’язки конфлікту. У “Гудзику-2” інтрига дещо послаблена, водночас друга частина роману сюжетно більш захоплива та емоційно сильніша – імовірно через нещодавні спогади про Революцію Гідності.

Звернімо увагу й на те, що в “Гудзику” оповідь ведеться від імені головного героя Дениса. У продовженні голос мають і інші персонажі, хоча домінує все ж таки головний герой. Такий підхід письменниці ще раз показує: жіноча проза торкається й розкриває і чоловічий внутрішній світ; цю думку І. Роздобудько вже не раз підтверджувала своєю творчістю.

“Він. Вона. Війна” – ці три слова на обкладинці книжки “Маріупольський процес” Г. Вдовиченко відразу підказують читачеві, що за мить розгорнеться

перед ним у тексті. Письменниця, яка добре відома українцям передусім як авторка жіночих романів, цього разу взялася за далеко не жіночу, болючу та актуальну тему війни на Сході України.

“Роман починав писатися на початку вересня 2014 року, коли була серйозна ситуація під Маріуполем. Я знала, що це місто не здадуть, воно саме не здасться, залишиться українським” [4], – зізнається Г. Вдовиченко. Ще однією причиною, чому письменниця зважилася на прозу про АТО, стала історія, яку вона почула від поранених бійців у Львівському госпіталі, – про кохання між українським захисником і так званою сепаратисткою, його батьки після загибелі сина забрали вагітну дівчину до себе у Львів.

Ця історія й лягла в основу “Маріупольського процесу”: у творі йдеться про кохання між Ольгою (вона родом із-під Маріуполя) та Романом зі Львова, якого взяли в полон бойовики.

Героїня твору, не вступивши до вишу, деякий час живе сама із хворою літньою бабусею, братом-сепаратистом Вітьком, що пішов до бандформувань, і тепер дівчина змушена варити їм обіди. Роман, діставши поранення й контузію, потрапляє до бойовиків у полон. Його віддають Ользі у своєрідне рабство: бранець має виконувати в обійсті дівчини господарські роботи з тих, що мав уже давно зробити її брат, але так і не зробив. Отож Роман мусить допомогти дівчині врятувати хату, яку роз’їдає грибок. Та якоїсь миті вона усвідомлює: річ не в підлозі будинку. Цей “фашист” полонив її серце, бо не такий, як усі. “Справа не в нашивці на рукаві, не в тому, що чужий. У чомусь іншому. Для брата та його хлопців він ворог. А для мене хто?” – запитує Ольга [1, 76]. Так само поступово зароджуються й почуття Романа до дівчини.

“Маріупольський процес” – твір не так про війну, як про людину в лихоліття війни, про любов, що, змінюючи людей, здатна стерти межі та здолати найскладніші обставини. Роман, попри воєнну тематику, напевно, зарахувати до жанру традиційної воєнної прози навряд чи можна. Так само, як і до традиційного історичного жанру. Однак у книжці Г. Вдовиченко вони досить органічно поєдналися. У результаті такої еkleктики маємо високоякісний роман про сьогоденну війну на Сході України та про події, які передували їй. Письменниця згадує про ті дні, коли Маріуполь “трусило у лихоманці: прапори над міськрадою, то такі, то такі. Бійки, бити у руках, перестрілки... Поранені, вбиті, взаємні звинувачення” [1, 26]. І звісно, не оминає увагою важливу подію цієї кривавої історії – Іловайський котел.

Авторка поетапно описує, як війна змінює світогляд людини і породжує нові цінності в її житті. Як вона здатна перевернути життя пересічних людей та відлунує навіть спокійної хвилини. Скажімо, для фронтовиків “помити ноги і змінити шкарпетки – тепер це розкіш, не завжди дозволена, не завжди можлива”, “ноги у гарячій воді – це кайф”, а в тих, хто потрапив під обстріли, тепер добре загострене відчуття ціни секунди. Та й сам Роман, який до війни працював у салоні електроприладів, захоплювався зимовими лижами та літніми походами з друзями в гори, нині здригається посеред ночі та шукає автомат, сприйнявши за вибухи стукіт балконних дверей від протягу вночі. Водночас війна породжує в людях мудрість: приходять розуміння істинних слів, почуттів. Розгорнуто й неспішно оповідає письменниця, як війна ятрить рани батьків, що чекають своїх дітей із фронту; синів, які мріють про повернення додому, турботу, гарячу домашню їжу.

У “Маріупольському процесі” гармонійно поєднані суворість (тема війни) та ліричність (тема кохання, дружби, стосунків із батьками), це відчувається передусім у динамічності сюжету. До слова, зазначимо, що в другій половині книжки спостерігаємо ритмічну зміну “кадрів”. Ідеться про епізод перебування Романа під Іловайськом, де на нього чекали 4 дні під обстрілами і 10 – виходу

з оточення, та одночасно епізод про перегляд батьками Роману параду в Києві на День Незалежності.

Окрім власне війни як такої, авторка зібрала й представила в романі практично всі її складники. Одним із них є тема пропаганди, котру здійснює Росія. Ользі спершу важко усвідомити свою симпатію до Романа, адже в програмах телебачення (російського!) показують київську хунту та фашистів зі Львова. Адже ані вона, ані її рідні не осмислюють критично отриману інформацію, щиро й наївно сприймають усе почуте на віру. Так живе частина суспільства, і не тільки на Сході України; їм легко нав'язати стереотипи, вони піддаються впливу пропаганди і не здатні відділити зерна від половини. І цим заввиграшки користуються ті, хто вважає себе політиками, політтехнологами-маніпуляторами, зрештою, просто охочі створити й пограти у власну “багатоходовочку”. Підтвердження того – промовистий епізод, коли Роман запитує Ольгу, що Європа особисто їй зробила поганого. Відповідь на це цілком очевидна: “Ні хорошого, ні поганого. У тому й справа. Ніколи вона там не була, у тих європах. Вони самі по собі, ми самі по собі. Із села ніхто там не був. Зі звичайних людей, не з начальства. На заробітки дехто їздив, але у протилежний бік, до Росії. Минулого літа на виїзді на трасу стояв величезний щит – із цінами на продукти у нас і в Європі. Для порівняння. То хто б туди захотів після цього?.. Воно нам надо?... Пригадала ще один рекламний щит, і теж на трасі – жіночі рожеві фігурки за ручки тримаються, а між ними серце. І чоловічі блакитні фігурки – теж за ручки. Серце між ними, любов. І напис. Хтось там, якесь об'єднання чи партія попереджає про європейські звичаї” [1, 69].

Однак, певно, найповніше про розкол у родині через Революцію Гідності й війну на Донбасі йдеться в романі-диалогії “Оголений нерв” та “Повернутися дощем” [12]. У центрі обох творів – родина Агафонових із Северодонецька, що живе, як і більшість у місті. Проте події на Майдані та війна розвели членів сім'ї по різні боки. Війна ввійшла в домашній затишок і розколола його на шматки. Ще донедавна найрідніші люди, які сиділи за одним столом, ділили свої перемоги й поразки, в одну мить стали чужими. Головна героїня Настя і її старший син Геннадій, Генік по-домашньому, – патріоти України, молодша донька Іванна пішла до бойовиків і взяла зброю до рук проти “укропів”. Після визволення Северодонецька від бандформувань дівчина намагається виїхати в Росію, однак знову повертається до сепаратистів і продовжує воювати. Її підтримує батько, спершу потайки, потім відкрито. Свекруха Насті Лідія Іванівна, разом із подружками-пенсіонерками – активні учасниці найрізноманітніших мітингів. При повному параді, з макіяжем та в найкращому вбранні постіпають серед найперших на референдум. Пізніше літня жінка виїде в Ростовську область, потрапить у табір переміщених осіб і повернеться додому – ошукана й змарніла.

Сімейна історія Насті завершиться розлученням. Події на Майдані, окупація міста, війна стали тією перевіркою, випробуванням, яке подружжя не витримало. Тож з'ясувалося, що поруч уже багато років живуть чужі люди. Припинилися й дружні стосунки головної героїні з найкращою подругою Алісою, вони теж розійшлися в житті: Аліса виїжджає до так званої ДНР, але в Северодонецьк пізніше повернеться її донька і надалі житиме в Насті. Загалом історія Насті Агафонові – це прототип багатьох сімей в Україні, адже ситуація в державі зачепила не одну родину.

Льоня, Антон, Никон, Яшка, Денис, Іван, Гена та Уляна – нерозлучні друзі, які могли покластися один на одного і вдень, і вночі. Усі такі різні, але вже багато років разом, і їхня дружба пройшла випробування часом. Вони зустрічалися в спортзалі, у когось удома, частенько – на дачі в Геннадія, любили ходити з ночівлею на риболовлю. Аби завжди пам'ятати про друзів, навіть вигадали кодове слово ЛУГАНДІЯ – пароль, що складався з перших букв їхніх імен.

Ним можна було вітатися, промовляти замість “Бувай!” чи зателефонувати, без зайвих пояснень сказати тихо у слухавку “Лугандія”, і буде зрозуміло, що комусь скрутно. Можна покликати на допомогу, і всі восьмеро знатимуть, що потрібна поміч. Однак під час окупації Сєверодонецька так само розійдуться й шляхи нерозлучних змалечку друзів. Геннадій і Уляна добровольцями підуть до українського війська, Іван та Яків заступають на блокпости бойовиків – на чергування.

Окрему нішу серед книжок про визвольну війну на Донбасі посідає сповідальна материнська проза. Серед них – художньо-документальна повість Л. Орляк “Ти зробив усе, що міг”, що цьогоріч побачила світ у тернопільському видавництві “Джура”. “На цих сторінках ти, читачу, не шукай бульварного екшену... Та й високої літератури чи навіть приземленої белетристики теж не очікуй. Це не роман, не оповідка, не мемуари, щоби, розважаючи себе, даремно гаяти час. Позаяк це і не книга як така. Це – крик душі матері. Біль втрати, який їй не дає спокою. Він прориває барикади скромності й виходить сюди – на сторінки твору, де жоден рядок не вигаданий...” [11, 4], – слова з передмови до книжки Л. Орляк дають єдиний у цій ситуації і в цих умовах “ключ” для її адекватного прочитання. Бо крик і біль – це онтологічні модули, які поза простором достеменності, непофальшованої з’яви, реального життєвого факту просто не вільно помислити, як не вільно навіть уявити собі поза реєстрами правдивого свідчення, приміром, молитву і сповідь. Тут інша, як висловився б Грицько Чубай, “постать голосу” (бо коли жінка знаходить у собі сили розповісти про свого сина, який загинув, то оповідь може бути тільки вертикальною, іконічно-знаковою, а не, скажімо, розважально-белетристичною чи постмодерно-гіпертекстуальною), інша вмотивованість причинно-наслідкових зв’язків, інша метафізична перспектива, де розгортаються виміри як екзистенційні, так і соціологічні.

Власне, вимір соціологічний найпершим і привертає до себе увагу читача, бо історія зі сторінок повісті “Ти зробив усе, що зміг” надзвичайно типова: тут практично відсутні вигадані персонажі, усі герої – з реальним іменем і реальною біографією, що її читач, ніби сорочку, може “приміряти” й на себе. Водночас ця історія глибоко унікальна, як кожна доля людська, як унікальний той виклик, котрий постає нині перед кожним, в Україні суцям: хтось його приймає, а хтось знаходить неймовірну кількість переконливих причин, щоб відійти на безпечну відстань.

Отже, Тернопіль першої тривожної post-Майданної весни, звичайна українська родина, один із синів у якій, Сашко, має чи не найбільш мирну з усіх можливих у цьому світі професій – “кухар-кондитер”. Як і належить хлопцям його віку, він цікавиться ком’ютерами, музикою, мріє про родину, про власну справу. Якраз на Вербну неділю в помешканні лунає телефонний дзвінок: хтось із міського військомату вимагає, щоб Олександр Орляк негайно з’явився для мобілізації. Мати шокована: війни в країні офіційно немає, зрештою, як вона собі розмірковує, “в державі повно міліції, есбеушників”, але, вочевидь, силовики потрібні владі не для того, щоб захищати країну від зовнішнього ворога. “Його немає вдома”, – відповідає вона, проте не розповісти синові про дзвінок не може, сподіваючись, що він таки погодиться із тим компромісним “немає вдома”. Сподівається, хоча в глибині душі твердо знає: він піде, не зможе не піти, бо таким його виховала вона, а ще – розповіді діда Михайла про повстанців, а ще – ціла атмосфера їхньої родини, у якій завжди жила пам’ять про Михайлового стрія “Зенка”, зв’язкового ОУН, молодого й талановитого хлопця, який застрелився в криївці, щоб не здатися енкаведистам.

Проте все сказане – тільки експозиція, справжні драматизм і висока трагедійність у повноті уреальнюються тоді, коли Сашко, твердо сказавши

матері: “Я – військовозобов’язаний. Я присягав на вірність Україні і це мій обов’язок” (а скільки десятків тисяч таких Сашків “штурмували” в той час військкомати?), – іде, аби взяти зброю до рук і захистити свою землю. І тут з’ясовується, що всюди, а насамперед в армії віч-на-віч постали один перед одним два непримиренних абсолюти – Україна живої віри й полум’яної жертвовності та мертва субстанція досі невідворотно “совецької” владної ієрархії, яка стискає на горлі живої нації холодні пальці. Цей “совок” може вбиратися в мундир із “тризубами”, носити вишиванку, може навчитися демонстративно ходити до церкви і гучно проголошувати “Героям слава”, але засаднича його несумісність із автентичним українським буттям засвідчує себе повсюдно: у військкоматі, де до хлопців, котрі не сховалися від повісток, ставляться не як до майбутніх захисників Української держави, а як до арештантів; на полігоні в Ужгороді, де у вік глобальної кібернетики та новітніх технологій той-таки український боєць має спати на солом’яному матраці та вкриватися солом’яною ковдрою, причому сирію (вочевидь, кошти на справжні матраци й ковдри давно “освоєні” в замських маєтках генералів та чиновників); у військовому таборі під Дебальцевим, де відразу ж після прибуття підкріплення починається шквальний “сепарський” артобстріл, бо (подейкують поміж собою українські солдати) хтось із високого начальства тоді їх здав – за великі гроші (теж варіант “освоєння” коштів, тільки вже із кривавим контекстом). Проте, найбільша біда не в тому навіть, що “високе начальство” таке, а в тому, що ця гнилизна самим фактом свого існування затрує простір довкола себе. І ось уже люди, які могли б бути дійсно живими (і Майдан же для цього дав потужний імпульс), поспішають з усіх сил туди – до мерців. Заможна українка, чия родина заробітчанськими шляхами опинилася в Празі, переконана, що треба жити “вже і зараз”, і повчає подругу, чий чоловік пішов добровольцем: “Які вони дурні, що погодилися їхати на схід... Та хай вже Росія забирає собі той Донецьк – Луганськ і дасть людям спокій”; київський міліціонер, який спочатку так боявся АТО, що навіть у лікарню ліг, але тепер переконався, що ні на яку передову там міліцію не відправляють, і задрить “пацанам”, які “через півтора місяці повернулися звідтіля, пільги отримали, землю”, – приклади вільно множити й множити.

Одначе яким би не було минуле “совка”, українське майбутнє – і в повісті Л. Орляк це засвідчено з разючою силою переконливості – належить іншим. Таким, як тернополянин Святослав Метлинський, котрий у вже захопленій “зеленими чоловічками” українській військовій частині в Криму відважився підняти український стяг і ввімкнути через колонки “Ще не вмерла...” саме тоді, коли там чіпляли триколірний прапор; як тендітна волонтерка, що через усю країну везе на передову особливий вантаж – дрон. Як Сашко – там, під Дебальцевим, уже сержант Олександр Орляк, командир гармати 128-ї гірсько-піхотної бригади, як його побратими: вони в короткі хвилини перепочинку між обстрілами тулять наскрізь промоклий одяг до теплих буржуйок, зливають воду з радіаторів автомобілів, аби відварити макарони, бо іншої придатної для людини в Дебальцівському котлі вже не знайти. І оборону тримають, коли вже повністю оточені, коли повертає назад колона Нацгвардії, яка повинна була їх деблокувати, коли немає підвозу боєприпасів, гармати розбиті і лишається тільки стрілецька зброя проти “сепарських” Градів і танків. Їх можуть зрадити люди з великими зірками на погонах, їх можуть убити раби московського царя, котрим щойно підвезли з Росії “гуманітарну”, де “вместа абещаних прадуктав для данецкава народа случайна аказалісь снаряди”, проте ніхто й ніколи не зможе їх перемогти.

Прикметно, що повість “Ти зробив усе, що зміг” Л. Орляк типологічно і світоглядно найвиразніше перегукується з виданим торік київським видаництвом “Темпора” “Життям P.S” В. Бурлакової: в одному випадку

мати розповідає про свого загиблого сина, у другому – молода жінка про полеглого коханого, так само реальну особу з реальним іменем, реальною долею, реальним героїзмом. У чомусь тут “виграє” книжка В. Бурлакової: вона – професійна журналістка, отже фахово володіє пером, сама воювала на передовій, тому не з розповідей знає, а “шкірою відчуває”, що таке артобстріл, у неї жива деталь і гарячий, майже до експресіоністичної напруги, образ. Проте в здатності символістично піднятися над реальністю, побачити її очима серця – перевага на боці Л. Орляк. Бо вона – мати, бо тільки вона всупереч усім законам фізики здатна розмовляти із сином уже після його загибелі, здатна почути від нього ці, лише до неї звернені слова: “Мій блокпост тепер там, Де рукою подати до неба”; “Більш мені не дзвони – Я лишив на землі свій мобільний” [13, 83], – їх не здатен вигадати найталановитіший письменник.

Про роман О. Захарченко “Вертеп. #Роман про Майдан” не говорили так багато, як про вищеназвані твори. Водночас ті, хто прочитали “Вертеп...”, відгукуються про книжку схвально. Цілком виправдано, адже твір “тримає” читача до останньої сторінки. Це не документальний матеріал, а безпосередній погляд письменниці на життя українців у переломний для країни час. Більша частина “Вертепу...” має ознаки жіночого роману (особливо в частинах, де авторка детально описує радощі й біди в житті головної герої Каті, її подруги Вітки, їхні любовні перипетії). Доволі несподіваною для читача стає поява у творі детективної лінії. І зрештою все це дивовижним чином переплітається на тлі подій Революції Гідності.

Звертає увагу вже сама назва твору. Як пояснюється у “Великому тлумачному словнику” сучасної української мови, “вертеп – це старовинний пересувний ляльковий театр, де ставилися релігійні та світські п’єси” [2, 122]. Літературознавчий словник-довідник “вертеп” подає як “народний театр маріонеток, поширений в Україні, в барокову добу (XVII-XVIII ст.). Дія вертепної драми відбувалася у двоповерховій “скрині”, відкритій з одного боку для глядачів. На верхньому ярусі розігрувалися сюжети релігійного характеру, переважно за мотивами Різдва Христового та рятування щойно народженого Сина Божого від царя Ірода; на нижньому – побутові інтермедії, персонажами яких переважно були Запорожець, Селянин, Дід, Баба, Панотець, Циган, Жид, Мокаль, Лях та ін.” [3, 112].

Про свій захват від двопощинності вертепу розповідає й сама О. Захарченко: “Я взагалі у захваті від традиційного лялькового театру – вертепу. Мені подобається його ідея – з двома поверхами, на яких відбувається дійство, яке там представляють. На сакральному поверсі і життєвому, де показують різні актуальні смішні сценки, у персонажах яких люди впізнають і себе, і сусіда” [6].

Про два поверхи вертепу, на кожному з яких відбувається окреме дійство, що водночас становлять спільне історичне тло, ідеться й в анотації до видання: “Кожне історичне дійство відбувається на двох поверхах вертепу. На верхньому – героїзм, зрада, самопожертва та національні символи. На нижньому – прості людські взаємини” [5, 2]. Звідси й двовимірне поняття революції, що його подає авторка. Це не лише зовнішній конфлікт із героїзмом, взаємодопомогою та протестом, а й внутрішній конфлікт у житті окремої людини.

Основні події твору розгортаються в нижньому ярусі вертепу, або ж на першому “поверсі” чи площині роману. Там вирує Революція Гідності.

Головна героїня книжки – Катерина, Катя, молода жінка, ІТ-спеціаліст за фахом. Нині мешкає на околиці Києва, у районі робочого ДВРЗ. Аж не віриться, що свого часу вона ризикнула з немовлям на руках переїхати з провінції до столиці. “Моє життя тут у Києві, насправді – тільки відстрочене самогубство” [5, 38], – говорить Катя, долаючи труднощі.

Її подруга Вітка – дівчина із так званих гопників, свого часу мала переконання, що кращого життя зазнає тільки завдяки майстерності в ліжку. А отже, не бридилася мати взаємини з кримінальним авторитетом, сатаністом-наркоманом, аж доки не вийшла заміж і не переїхала до столиці. Це доволі цікавий персонаж: з одного боку, викликає негативні емоції через спосіб свого життя, а з другого – заслуговує на повагу за віддану дружбу, допомогу близьким у тяжкі хвилини та свою сміливість (ідеться про ситуацію, коли Вітка визволяла знайому, “пов’язану в Криму”).

Є в романі й інші типові образи пересічних українців, що прогнозовано й навпаки розкрили себе під час буремних подій на Майдані. Щирий патріот Аскольд, коханий Катерини, гине за дивних обставин. Тарас – начебто безвідповідальний персонаж на перших сторінках книжки, однак зважується розслідувати вбивство Аскольда. Марк – заможний хлопець, з ним Катю час від часу зводить доля, він рятує дівчину в скрутний час. Проте згодом зажадав її смерті. Саме Марк серед тієї частини співвітчизників, що виступали проти Євромайдану, він свій серед можновладців. І долі цих абсолютно різних людей переплітаються в час Революції Гідності.

Як міркує сама головна героїня, зустрівши через тривалий час Тараса: “Усі ці вісім років життя з ним в одному місті, усі ці місяці на Майдані, виховуючи його дитину [свого сина Данила Катерина народила від Тараса, про що ні хлопчик, ні батько навіть не здогадувалися. – *Н. Г.*], я про нього нічого не чула й не знала, жодного разу не бачила. От дотепер” [5, 220].

Є в сюжеті “Вертепу...” й перебіг основних подій Революції Гідності: кількаразові “зачистки”, підпал Будинку профспілок, побиття учасників Революції Гідності “тітушками”, ув’язнення. Письменниця показує, як у такий жорстокий час українці готові залишити все і стати на боротьбу – за спільну світлу ідею, на допомогу побратимам. “Я мушу піти, там почався штурм і розгін. Я мушу йти, може, їм допоможу” [5, 62], – говорить Катя синові попри те, що йому страшно залишатися самому. Або ж відкладає всі справи (“у мене був завал проекту, я подумала – хай валиться” [5, 224]), щоб їздити у відділки міліції та шукати чоловіка знайомої.

Однак вир буремних подій зачіпає не лише дорослих. О. Захарченко – перша авторка, яка звернула увагу на сприйняття Революції Гідності дітьми. Їх світовідчуття та світосприйняття в цій історії істотно важливі, адже вони виховуються на ґрунті переломних моментів у житті країни. “Мої діти навчаються у школі, яка там, недалеко, біля Майдану. Увесь час упродовж революції вони були там: чи ми просто йшли в школу, чи вони просили щось їм показати. Часто я чула, як вони фантазують, як би допомогли “нашим”, і не уявляють, як це небезпечно. Крім того, діти пізніше мені розказували свої спогади про Революцію, і я бачила, як їм був незрозумілий і страшний той досвід, який вони пережили. Чомусь саме на дитячі враження не прийнято звертати увагу, я намагалася передати мову цього хлопчика, пояснити, як він сприймав те, що відбувалось” [6], – згодом пояснила сама письменниця.

Тож поява у “Вертепі...” дитячої сотні, яку придумали восьмирічні хлопці (син Каті Данило та його друг Світозар), є цілком закономірною. Ці хлопці – прототипи юних героїв, що прагнуть зробити свій внесок у велику справу. Вони шукають для цього різні методи і зрештою наражаються на небезпеку: “Вони будуть пролазити, де не пролізти дорослим... Можуть якщо не носити, то красти, або пробиратися до беркута й визволяти їх [учасників Євромайдану. – *Н. Г.*]” [5, 66].

Попри те, що О. Захарченко більшу увагу звернула саме на події в нижньому ярусі вертепу, верхній поверх прописаний також доволі цікаво, його можна розглядати під різними кутами зору. Авторка уникає акцентування на діях представників влади, практично не згадує їхні імена, політичні перегони,

не виявляє яскравої прихильності до якоїсь політичної сили. Та читач розуміє, що події в країні безпосередньо залежать від тих, хто керує країною: “тітушки”, розгони, зачистки, підпали тощо були вказівками з верхнього поверху українського суспільства. І саме образ Марка, хоча він не можновладець, є уособленням тих, хто був при тодішній владі: він не поділяв європейські цінності, український народ для нього – слабкий, натомість російський – сильний, і мета його – знищити сильних українців (Аскольда, Катю), які здатні повернути історію в інше русло. “Он [Аскольд. – Н. Г.] не мог понять, как опасно идти против сильного врага, он не мог понять, что враг не должен быть врагом ему, что такому врагу следует покориться, отдать себя всего сильнейшему для того, чтобы стать сильнее самому” [5, 265], – стверджує Марк.

Неординарним є підхід авторки і до горішньої частини вертепу. Саме на верхній його площині з’являється українська містична сакральність через зв’язок поколінь та образ козацької литаври.

У романі О. Захарченко литавра – наскрізний символ, завдяки йому можна пов’язати в одне ціле події роману та бічні лінії сюжету “Вертепу...”, можна також провести паралель між минулим і сьогоденням. За легендою, цей музичний інструмент не можна знищувати, і що вкрай важливо, “у литавру має вдарити тільки певний довбуш – нащадок одного роду. Ця литавра допомагала у всіх найбільших битвах. З нею здобували перемогу. А без неї – тільки поразки, поразки і сором” [5, 239]. Саме через цей музичний інструмент у творі розгортається запекла боротьба між нащадками роду охоронців святині та тими, хто боїться, що в неї вдарять.

Письменниця стверджує: зв’язок між поколіннями теж можна встановити й тримати саме через литавру. “Правда, що покоління дідів і прадідів, які вмирили за волю, гинули за ідею, зараз тут, із вами. Нехай вони самі померли й не можуть прийти, але їхня сила, яку вони влили у вас, передали вам, переказали, переспівали, перешептали вночі, вона тут, у вашій крові, з вами! Усе, що казали на вухо, усі ці сімейні перекази, сила духу, гордість, непокора, усе, що було затаєне й передане як таємне знання, що не розкажеш у школі, усе, що було накопичене поколіннями” [5, 259].

Серед переваг “Вертепу...” – динамічний нелінійний сюжет, несподівані повороти подій, цікаве переплітання сюжетних ліній, яскраві історичні декорації, різнопланові за характером герої, значна кількість деталей, що їх має пильнувати читач.

Головна героїня твору “Мій тато став зіркою” Г. Кирпи – дівчинка дошкільного віку, чий тато став героєм Майдану. Їй важко змиритися з тим, що батько вже не пригорне її міцно-міцно, не малюватиме з нею пастельками тополлю аж до неба, не побачить її маленької сестрички, а своєї рідної доньки Йордани. У цій книжці немає чіткого опису перебігу подій на Майдані, це розповідь з іншого боку барикади, з того, що залишився за плечима героїв, коли ті зробили вибір боронити Батьківщину. Розповідь маленької героїні переповнена страхом, очікуванням, хвилюванням і німою тугою. Ось фрагмент твору, коли мати дівчинки шукає чоловіка, що зник на Майдані: “Мама щодня їздить на майдан, але вже без мене. Вона шукає тата на всіх барикадах. А барикад там багато, хоч людей ще більше. Я чую, як вона обдзвонює всіх знайомих і родичів і розпитує про тата. Та ніхто нічого до пуття не знає... Та й мамин телефон не вмовкає. Усі дзвонять. Усі питають. Усі втішають. І сподіваються, що тато ось-ось знайдеться...” [7, 11]. Як і в попередньому романі, дівчинка роздумує про недитячі теми: смерть, барикади, як полеглий за волю тато світить їм з мамою з неба яскравою зіркою. Або розповідає про прощання із загиблим батьком: “Татова домовина вкрита прапором і скидається на красивого жавто-синього човна. Напевно, саме такий човен тато й хотів би мати. Далі все відбувається

мов у сні. Наче я сплю з розплющеними очима. Човен здіймається вгору і поволі-поволі пропливає понад людськими головами, поки аж запливає в небо. Невже він такий легкий? Чи й зовсім невагомий?” [7, 16]. І далі: “Герої відпливають в небо у жовто-синіх човнах. Туди, де мерехтять зірки. Навіть, якщо ті зірки затуляться від нас хмарами і в повітрі захурделить так, що не видно буде ні неба, ні землі” [7, 18].

Попри те, що оповідь ведеться від імені маленької дівчинки, яка ще й у школу не ходить, це не робить книжку дитячою. Звісно, мова в ній дитяча: невеликий словниковий запас, короткі речення. Однак це твір для дорослих, у ньому дитина розповідає їм правду життя через призму свого бачення подій. Життя, у якому є смерть на барикадах найдорожчих людей і далі – війна, біженці тощо. До слова, є у творі й опис іще не розстріляного Майдану, і навряд, щоб хтось із дорослих так лаконічно й влучно передав його атмосферу: “Там їх багато [дорослих – *Н. Г.*] навіть удень. Якби ви знали. Як гарно побачити дорослих, що ходять з прапорцями! Вони тоді перестають сваритися, співають гімн і більше усміхаються. І взагалі весь Майдан мовби вкутаний величезними прапорами” [7, 6].

Підсумовуючи сказане, важливо зазначити, що поява таких романів, як “Приватний щоденник” М. Матіос, “Гудзик-2” І. Роздобудько, “Вертеп. // Роман про Майдан” О. Захарченко, “Ти зробив усе, що зміг” Л. Орляк, “Мій тато став зіркою” Г. Кирпи та ін. засвідчують передусім появу в сучасній українській літературі особливих текстів, присвячених подіям на Майдані та АТО на Сході України. Цінність таких видань полягає в тому, що вони не естетизують дійсність, натомість дають нагоду подивитися збоку на реальність і дати власну оцінку подіям. За жанром більшість творів на так звану майданно-воєнну тематику, презентованих сучасними українськими письменниками, – або чисті мелодрами (І. Роздобудько “Гудзик-2”, Г. Вдовиченко “Маріупольський процес”), або ж твори з потужним мелодраматичним струменем (С. Талан “Оголений нерв”, “Повернутися дощем”, О. Захарченко “Вертеп. // Роман про Майдан”, Л. Орляк “Ти зробив усе, що міг” та ін.). Тобто звернувшись до апробованої формули популярної белетристики і традиційного літературного сюжету, письменниці зуміли художньо узагальнити факти та реальні життєві історії, що втілюють гуманістичний пафос і національну ідею.

Для всіх без винятку творів майданно-воєнної тематики прикметним є тяжіння до документалістики, навіть у белетристичних жанрах. Це частково пояснюється тим, що сучасні письменники в більшості випадків самі є учасниками подій Революції Гідності або ж волонтерами, тобто бачили події, про які розповідають, на власні очі. До того ж Г. Вдовиченко та І. Роздобудько мають неабиякий досвід роботи в журналістиці, що, безумовно, позначилося на їхніх авторських стилях. Другу вищу освіту в Інституті журналістики Київського Національного університету імені Тараса Шевченка здобула й О. Захарченко.

Про документалістику та про її сьогоденну перевагу над белетристикою як про специфічну рису сучасної воєнної прози говорить і публіцист та перекладач А. Бондар: “<...> в цих книжках [тобто в белетристиці про війну – *Н. Г.*] письменники ходять не тими стежками. Здається, цінним було би зафіксувати стан справ з точки зору репортерської роботи, автентичних вражень і подій. Будь-яка травматична річ потребує прискіпливого збору документальних свідчень. Коли ця картина буде достатньою, письменники зі справжнім епічним диханням матимуть матеріал для роботи” [14].

Тож нині сучасні письменники тільки нотують побачене, свідомо оминають будь-які висновки, дають нагоду читачам зробити їх самостійно. Головне – давати змогу кожному, хоч і на віддалі, пережити описане як особисту драму.

Загалом книжки сучасних авторів про воєнні дії на Донбасі – твори з деталізованою емоційністю, тому навряд чи відпустять когось без співпереживань.

О. Коцарев, узагальнюючи спостереження над сучасними воєнними творами, помітив відсутність надмірної патетики в більшості текстів, але сильний емоційний струмінь (“...книжки... відверто тяжко читати, вони викликають дуже багато болю та розчулення”), розмаїття та увиразнення живих людських характерів, які розкриваються в нетривіальних обставинах і затьмарюють “політичний момент”, появу гумору та іронії, усе “активніше вписування війни та революції в глибший культурний контекст, у літературні архетипи” [8]. Загалом критик високо оцінив твори про війну як потрібну, важливу й цікаву нішу: “Що більше буде таких книжок, то краще. Бо саме вони цементують український, а не нав’язаний ззовні вимір найновішої історії (лише маючи й пам’ятаючи його можна адекватно сприйняти вимір альтернативний). Саме вони найбезпосередніше змальовують наші події та наші почуття” [8].

Важливо, що всім письменницям удалося уникнути надмірної героїзації своїх персонажів. Так, їхні герої сильні у своїй відвазі, нескореності, однак авторки вдало їх “приземлюють” через їхнє буденне життя – зі щоденними клопатами, поразками й слабкостями. Зрештою, це пересічні громадяни, звичайні люди, що їх можна зустріти на вулиці кожного дня. Однак усі вони – за потреби – здатні творити своє майбутнє й тим самим – історію свого народу.

Прикметним і спільним для всіх творів про російсько-українську війну на Сході України є також відкритий фінал. Бойові дії на Донбасі тривають, і хочеться вірити у щасливий the end цієї історії і для України, і для нових героїв української воєнної прози.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вдовиченко Г.* Маріупольський процес: роман. – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2015. – 288 с.
2. Вертеп // Великий тлумачний словник. – Київ, Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – С. 122.
3. Вертеп // Літературознавчий словник-довідник. – Київ: Академія, 1997. – С. 109–110.
4. Галина Вдовиченко представила роман про любов бійця АТО та сепаратистки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://goo.gl/zJRv9o>
5. *Захарченко О.* Вертеп. #Роман про Майдан. – Київ: Нора-друк, 2016. – 288 с.
6. *Капнік О.* Олена Захарченко у своєму романі описала два виміри Майдану // Україна молода. – № 123. – 30 вересня, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3055/164/104071/>
7. *Кирпа Г.* Мій тато став зіркою. Для молодшого шкільного віку. Художнє оформлення Оксани Були. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. – 38 с.
8. *Коцарев О.* Сім книг про Майдан і Війну. Ще не осмислення, але ретельна фіксація реальності: огляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/62544/>.
9. *Матіос М.* Приватний щоденник. Майдан. Війна... – Львів: ЛА “Піраміда”, 2015. – 356 с.
10. *Орляк А.* Ти зробив усе, що міг. – Тернопіль: Джура, 2017. – 87 с.
11. *Роздобудько І.* Гудзик-2. Десять років по тому. – Київ: Нора-Друк, 2015. – 320 с.
12. *Талан С.* Оголений нерв. – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2015. – 544 с.
13. *Федюк Т.* Спроба осмислити історію: рецензія на книгу Марії Матіос [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/10/131022_book_2013_review_matios_fedyuk
14. Чи є в Україні свій Хемінгуей? Нові книжки про війну // Громадське радіо, 15 вересня, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/chy-ye-v-ukrayini-sviy-heminguey-novi-knyzhky-pro-viynu>

Отримано 4 лютого 2018 р.

м. Київ

